

GICZI ZSOLT

KATOLIKUS-PROTESTÁNS ELLENTÉTEK EGYHÁZI FÖLDBIRTOKAIK ÉS ÁLLAMI ANYAGI TÁMOGATÁSUK MEGÍTÉLÉSÉBEN A HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGÁN

A Horthy-korszak hazai egyháztörténetének fontos jelensége volt az ország legnagyobb vallási közösségei – a katolikusok és a protestánsok – közötti viták sorozata. Az akkoriban az állampolgárok mintegy kétharmadát híveként számon tartó katolicizmus és a lakosság több mint egynegyedét tömörítő reformált egyházak nézeteltéréseit sok tényező gerjesztette. Ezek csoportjában jelentős szerepet játszott az egyházi földbirtokok felekezetek szerinti megoszlása és az államhatalom részéről a különböző vallásoknak nyújtott anyagi támogatás kérdése. Tanulmányunkban a katolikus, a református és az evangélikus egyházi testületek és személyek ide vonatkozó korabeli álláspontját és megnyilatkozásait kísérik figyelemmel.

Az államtól kapott dotációról zajló felekezeti vitákban végső soron mindenki az 1848. évi XX. törvénycikkre hivatkozott. Ez kinyilvánította a teljes vallásszabadsággal rendelkező egyházak jogegyenlőségét, majd 3. §-a kimondta: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek...”¹ A törvény meghozatalakor a katolikusok, a reformátusok, az evangélikusok, az unitáriusok és a görögkeletiek tarthattak igényt államsegélyre. Hozzájuk csatlakozott később az 1895. évi XLII. törvénycikkel bevettnek nyilvánított izraelita közösség. A bevett felekezetek törvény előtti egyenlőségének és viszonyosságának 1848-ban történt kodifikálása nem változtatott a köztük meglevő anyagi egyenlőtlenségeken. Ha az általunk vizsgált három nagy történelmi keresztény egyházat tekintjük, akkor utalnunk kell a katolikus egyházi földvagyon óriási túlsúlyára a református és az evangélikus birtokállományhoz viszonyítva.

Ezen a téren a katolikusság az adott gazdasági és társadalmi viszonyok között behozhatatlan előnyben volt a protestánsokkal szemben. 1935-ben a római és a görög katolikus egyház együttesen 877 294 katasztrális hold birtokkal rendelkezett, melynek évi tiszta jövedelme 5 907 025 aranykoronát tett ki.² Ehhez azonban még hozzá kell vennünk a Magyar Katolikus Vallásalap és a Magyar Katolikus Tanulmá-

---

¹ Magyar Törvénytar. Millenniumi emlékkiadás. 1836–1868. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 243. p.

² Magyar Katolikus Lexikon. II. kötet. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, é. n. 880. p.

nyi Alap földjeit. Ugyanis ezek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezelésében voltak, de a belőlük származó bevételeket katolikus egyházi célokra fordították. 1935-ben a vallásalap 87 319 katasztrális holdjának évi tiszta hasznát 775 836 aranykoronának számították. A tanulmányi alap 28 657 holdjából pedig egy év alatt 222 771 aranykorona folyt be.³ Ezeket az adatokat figyelembe véve arra a végeredményre jutunk, hogy az 1935-ös kimutatás szerint a katolikus egyháznak 993 270 holdról 6 905 632 aranykorona tiszta jövedelme származott egy esztendőben. Ugyancsak 1935-ben a református egyház 102 755 hold birtokállományának évi tiszta hasznát 936 239 aranykoronának számították, az evangélikus felekezet 21 055 holdjából pedig 234 401 aranykorona bevételt származtattak.⁴ Megjegyzendő, hogy a katolikus egyházi földtulajdont többségükben az 1000 holdat meghaladó nagybirtokok alkották. A protestáns felekezetek földjei viszont döntően kis- és középbirtokok voltak.

A fennálló nagy vagyoni egyenlőtlenség következtében a protestánsok már a dualizmus időszakában rendszeresen kérelmezték a számukra nyújtott államsegély növelését. Például a református és az evangélikus egyház által érdekeik együttes védelmezésére létrehozott Protestáns Közös Bizottság 1903-ban emlékiratban fordult a kormányhoz, kérve a reformáció követőit ért sérelmek orvoslását. Ezek között jelentős helyet foglaltak el az anyagi hátrányok. A memorandum felsorolta a református és az evangélikus vallási közösségek működésének azon alkotóelemeit, amelyek számára az állam nagyobb pénzügyi hozzájárulását kérték. Ezek a következők voltak: adóssági segélyalap létesítése, az egyházi közigazgatás költségei, a lelkészek korpótléka, az országos lelkészi nyugdíjintézetek támogatása, a vallástanítás, az oktatási-kulturális és a humanitárius intézmények, valamint a lelkész- és tanárképzés.⁵ A következő években növekedett a protestáns felekezeteknek juttatott állami dotáció, azonban korántsem akkora mértékben, amekkorára azok igényt tartottak. Ezért a reformátusok és az evangélikusok részéről állandósult az 1848. évi XX. törvénycikk 3. §-a egyházaik számára kedvezőbb gyakorlati alkalmazásának követelése.

A probléma megoldására gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter tett kísérletet. Apponyi 1917. december 21-én törvényjavaslatot nyújtott be az 1848. évi XX. törvénycikk fokozatos végrehajtásáról. Ebben az szerepelt, hogy a református, az evangélikus, az unitárius és az izraelita felekezet számára az állam örök-alapítványokat kíván létesíteni. Ezeket ingatlanokban, készpénzben vagy állampapírokban szolgáltattnak volna ki az egyes vallási közösségeknek. Az örök-alapítványok mellett bizonyos célokra – például iskolák fenntartására – továbbra is járt volna ál-

---

³ Id. mű, 879. p.

⁴ Id. mű, 880. p.

⁵ Sztrehlo Kornél: A Protestáns Közös Bizottság munkája 1892–1924. Kiadja a magyarországi két protestáns egyház. Bethlen-nyomda Rt., Budapest, 1926. 10–11. p.

lamségély az érintett felekezeteknek.⁶ Ezzel párhuzamosan a kultuszminiszter a katolikus egyházi autonómiáról ugyancsak beterjesztett egy tervezetet a törvényhozás elé. Az országgyűlés azonban végül egyik javaslatot sem tárgyalta meg. A reformátusok és az evangélikusok saját törekvéseik szempontjából előrelépésnek tekintették Apponyi törvényjavaslatát, de megfogalmazták a vele kapcsolatos kritikai észrevételeiket. Az evangélikus egyház nevében báró Prónay Dezső egyetemes felügyelő, Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök és Szelényi Aladár egyetemes főjegyző fordult memorandumban a képviselőházhoz és a főrendiházhoz 1918. január 16-án. Kifejtették, hogy a kultuszminiszter tervezete az evangélikusság jogos igényeit nem elégíti ki, ám a kormány jóakarátát méltányolva elfogadták azt kiindulási alapnak.⁷ Baltázár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke és az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) elnöke 1918. február 10-i keltezéssel küldött levelet a magyar országgyűlés tagjainak. Ez az ORLE határozatát tartalmazta az 1848. évi XX. törvénycikk teljes végrehajtása tárgyában. A dokumentum megállapította, hogy a református lelképásztorok csak olyan anyagi rendezést tudnak elfogadni, „... amellyel összes egyházi és iskolai szükségleteink teljes mértékben és olyan alakban nyernek törvényes kielégítést, amely az állandóság és a törvényes biztonság szempontjainak megfelel.”⁸ Az 1918–1919-es történelemformáló események következtében az Apponyi-féle törvényjavaslat lekerült a napirendről. Annak protestáns kritizálói a Horthy-korszakban már megelégedtek volna azzal, ha újra napirendre tűzik, vagy legalább egy hozzá hasonló koncepciójú rendezésre kerül sor. Ez azonban nem következett be.

A katolikus egyház vezetői gyanakvással figyelték a protestánsok említett törekvéseit. Azok ugyanis saját finansziális igényeik hangoztatásával párhuzamosan támadták a hatalmas katolikus földtulajdont. A Magyar Katolikus Vallásalap, illetve a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap birtokairól pedig úgy vélekedtek, hogy azok már állami tulajdonnak számítanak.⁹ Érthető, hogy még a protestánsokkal békés viszonyra törekvő székesfehérvári megyés püspök, Prohászka Ottokár is a következőt jegyezte be naplójába fenti magatartásukra utalva 1919. november 22-én: „Meggyő-

---

⁶ Evangélikus Óralló. Egyházi és iskolai hetilap. Felelős szerk.: Noszko István. 1917. december 31. 422–423. p. A lap Apponyi törvényjavaslatát teljes terjedelmében közölte. A tervezet a protestáns egyházaknak összesen 200 millió korona alapítványi tőkét juttatott volna.

⁷ Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban: EOL.) Egyetemes egyházi iratok. (A továbbiakban: Eei.) 18. doboz. 33/1918. A korabeli protestáns szóhasználatban az egyházi tisztségek és testületek elnevezésében szereplő „egyetemes” jelzőnek a mai nyelvben az „országos” kifejezés felel meg.

⁸ EOL Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. (A továbbiakban: BEEk Lt.) 157. csomó. 1005/1918.

⁹ Sztchlo Kornél: Id. mű, 46. p.

zódésem, hogy míg kath. egyházi javak vannak, nincs béke, hanem irigység.”¹⁰ Pedig a katolikus főpap tisztában volt egyháza földvagyonának morális teherterelével. Ám ezt a problémát nem a liberális református és evangélikus kritizálók elképzelése szerint kívánta megoldani. Ő egy nemzeti demokratikus földreform híve volt, melynek keretében a katolikus birtokok egy részét az állam közreműködésével, bérleti díj ellenében akarta a nélkülöző parasztnak örökbérlésre adni. Prohászka 1920-ban a székesfehérvári püspökség tési földjein ezt az elgondolást a gyakorlatban megvalósította.¹¹ Persze arról sem feledkezhetünk el, hogy ezzel a magatartásával nem aratott sikert püspöktársai körében.

A protestánsok az egész Horthy-korszakban kitartóan sürgették az 1848. évi XX. törvénycikk pénzügyi vonatkozású részének számukra kedvezőbb végrehajtását. Már 1919 őszén tettek erre irányuló erőfeszítéseket. Ezek közé tartozott az, amiről az evangélikus egyház elnöki értekezlete 1919. szeptember 5-én, Budapesten határozott. Ekkor Raffay Sándor – a Bányai Evangélikus Egyházkerület új püspöke – arról tájékoztatta a jelenlevőket, hogy aznap délutánra Pekár Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkárhoz hívták megbeszélésre. Az evangélikusság előljárói megbízták Raffayt, hogy terjessze elő felekezetük panaszait és kéréseit a Pekárral folytatott eszmecsere során. Ezek között szerepelt: „Az 1848:20. tcz. igazságos végrehajtása az erkölcsi és anyagi egyenlőség és viszonyosság figyelembe vétele mellett.”¹² A fenti észrevételeket 1919. szeptember 15-én írásban is eljuttatták a kultuszminisztériumba.¹³ A reformátusok szintén megtették 1919 és 1920 fordulóján ilyen irányú lépéseiket. Például Kováts J. István 1920. április 14-én nemzetgyűlési felszólalásában szorgalmazta a katolikus autonómia megteremtését és az annak alapját képező 1848. évi XX. törvény teljes körű végrehajtását.¹⁴ Az Országos Kisgazda és Földműves Párt-hoz tartozó Kováts a református közélet neves személyiségeként foglalt állást ebben a kérdéskörben. A katolikusok a protestánsok részéről az állam felé támasztott fokozott igényekhez az 1920-as évek elején akkor szóltak hozzá, ha azok valamilyen formában sértették az érdeküket. Ilyen sérelemnek tartották azt, ami 1920. április 21-én a Magyar Országos Protestáns Szövetség budapesti rendezvényén történt. A református teológiai akadémián sorra került összejöveteleken az evangélikus báró Kaas Albert tartott előadást az 1848-as vallási törvényről és a katolikus egyházi önkormány-

---

¹⁰ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek. III. kötet (1919–1927). Szerk. és jegyz.: Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc SJ. Agapé Kft. nyomdája, Szeged – Székesfehérvár, 1997. 111. p.

¹¹ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1994. 158–159. és 190. p.

¹² EOL Elnöki értekezleti jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eé jkv.) Az 1919. szeptember 5-i értekezlet jegyzőkönyve.

¹³ EOL Eé jkv. Az 1919. szeptember 17-i értekezlet jegyzőkönyve.

¹⁴ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdett nemzetgyűlés naplója. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1920. 407–408. p.

zat megvalósításának szükségességéről. A magyar közjogot kiválóan ismerő előadó a tanulmányi és az egyetemi, illetve a vallásalap földbirtokainak állami jellegét igyekezett bizonyítani. Sürgette, hogy ezek jövedelméből a protestánsok is részesedjenek. Kaas fejtegetéseiről az Új Nemzedék című katolikus napilap másnap megjelenő száma közölt beszámolót, amihez rögtön csatolta a neves egyházjogász, Baranyay Jusztin véleményét. A cisztercita rendhez tartozó Baranyay cáfolta a Kaas által képviselt felfogást. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szóban forgó alapítványok a katolikus egyházi vagyon integráns részei. Ezért a reformáció magyarországi követői nem jogosultak az azok hasznából történő részesedésre.¹⁵

A Nagyatádi Szabó István nevéhez kapcsolódó földreform végrehajtása során szintén keletkeztek súrlódások a katolikus és a protestáns felekezetek között. Az 1920. november 13-án elfogadott és december 7-én kihirdetett 1920. évi XXXVI. törvénycikk messzemenően tekintettel volt az egyházi érdekekre. A szabályozás 84. §-a kimondta: „Az állam részére ennek a törvénynek alapján megszerzett ingatlanokat telepítési, ingatlandarabolási s nemzetfejlesztési szempontból fontos más földbirtokpolitikai célokra kell fordítani. Ilyen célnak kell tekinteni földeknek az egyházközségek számára való átengedését is abból a célból, hogy lelkészkedő rendes lelkészek és rendes tanítók javadalmazására szolgáló javadalmi földeket létesíthessenek, illetőleg a meglévő ilyen földeket megfelelő nagyságra kiegészíthessék.”¹⁶ Az Országos Földbirtokrendező Bíróság értesítette az illetékes egyházi hatóságokat, hogy a lelkészi földeknek 30–50, a kántortanítói földtulajdonoknak pedig 20–25 katasztrális holdra történő kiegészítését lehet kérelmezni. A Protestáns Közös Bizottság 1922. január 24-i ülésén foglalkozott ezzel a kérdéssel. A testület jóváhagyólag vette tudomásul a fenti ténytet, s arról az összes protestáns püspököt informálta.¹⁷ A református és az evangélikus egyház vezetése a közös bizottságtól függetlenül is küldött felszólítást az egyházközségekhez, hogy földigényléseiket tegyék meg. A katolikus plébániák ritkábban tudtak élni ezzel a lehetőséggel. Ez azzal magyarázható, hogy többségüknek az Országos Földbirtokrendező Bíróság által megjelölt nagyságot meghaladó földtulajdona volt. A katolikusoknál az egyházközségek anyagi fenntartása egyébként is más mechanizmus szerint működött, mint a protestánsoknál. A reformált egyházakban a gyülekezetek lelkészeinek fizetése és intézményeik fenntartása az állami támogatások mellett alapvetően az illető vallási közösségek feladata volt. A katolikus plébániák ilyen jellegű szükségleteinek fedezéséből viszont jelentős szerepet vállaltak kegyuraik. Az 1920-as években a trianoni Magyarország

---

¹⁵ Új Nemzedék. Felelős szerk.: Milotay István. 1920. április 22. 1. p.

¹⁶ Magyar Törvénytar. Millenniumi emlékkiadás. 1920. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfy Gyula. Franklin-Társulat, Budapest, 1921. 267. p.

¹⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. (A továbbiakban: MREZsL.) 2. a. fond. Konventi közigazgatási iratok. IV. Közös protestáns ügyek – katonai lelkészség. 128. doboz, c. csomó. Közös protestáns bizottsági jegyzőkönyvek 1907–1940. 556/1922.

plébániáinak több mint 60%-a rendelkezett kegyúrral.¹⁸ Kegyurak lehettek magán-személyek, települési önkormányzatok, alapítványok, a Magyar Katolikus Vallásalap és egyházi nagyjavadalmasok. Utóbbiak között voltak érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek.

Az Egyházi Lapok című katolikus lelkipásztori folyóirat 1923 tavaszán úgy vélekedett, hogy az országban 600–800 olyan plébánia van, amely a földreform során birtokigénylésre jogosult. A cikkíró felvetette, hogy a nagyobb lélekszámú filiák számára is kellene földeket kérni.¹⁹ A földbirtokreform céljára a katolikus egyházi birtokok 3,6%-át vették igénybe anyagi kárpótlás ellenében. A reformátusok és az evangélikusok meglévő földjeikből nem veszítettek. Valójában a katolikusok vesztesége sem volt jelentős, s nem változtatott földvagyonuknak a protestánsokkal szembeni hatalmas túlsúlyán.²⁰ A juttatott földekből a protestáns gyülekezetek mellett katolikus plébániák szintén részesültek. Arra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre összesített adatok, hogy ilyen módon a katolikusok vagy a reformáció egyházai kaptak-e több birtokot. A korabeli katolikus sajtó azonban úgy látta, hogy a protestánsok előnyökhöz jutnak a földreform terén is. Az említett Egyházi Lapok 1923 tavaszán „Sérelmek a földbirtokreform végrehajtásánál” című cikkében foglalkozott a témával. Az eszmetűtő szerzője Bozsik Pál címzetes prépost, a Keresztény Nemzeti Egység Pártjának nemzetgyűlési képviselője volt. Bozsik úgy vélekedett, hogy „... a földbirtokrendezés túlnyomó arányban az ügyis már ingatlannal rendelkező, vagyoniilag erősebb protestáns lakosságot juttatja újabb szerzeményekhez, a katolikus vallású zsellérek, cselédek pedig vagyoni tehetetlenségük miatt nem juthatnak földhöz.”²¹ A lelkipásztori folyóirat ugyanezen száma „A protestánsok földköveteléséhez” címet viselő írásában arról számolt be, hogy a református és az evangélikus egyházi vezetők 1923. április 13-án beadványt adtak át gróf Bethlen István miniszterelnöknek. Ebben az 1848. évi XX. törvénycikk igazságosabb végrehajtását szorgalmazva kérték, hogy a földreform során a földnélküli lelkészségeik számára adjanak esetenként 50 katasztrális hold juttatást, püspökeik pedig kapjanak 500–500 holdat. Jogakadémiáiknak szintén igényeltek földeket. Ezt már önmagában is elfogadhatatlannak tartotta a cikkíró. Ráadásul úgy tüntette fel a dolgot, mintha a protestánsok által kérelmezett birtokokat a katolikus tulajdonból szakítanák ki. Azzal érvelt, hogy az állam döntően katolikus egyházi és világi birtokosoktól fogja igénybe

---

¹⁸ Magyar Katolikus Lexikon. VI. kötet. Főszerk.: Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 438. p.

¹⁹ Egyházi Lapok. Papok közlönye. Egyházpolitikai, hittudományi és lelkipásztori folyóirat. Felelős szerk.: Dr. Czapik Gyula. 1923. április–május 1. 92. p. A filia – magyarul leányegyház vagy fiókegyház – a katolikus egyházszervezetben a plébániához tartozó egység.

²⁰ Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 171. p.

²¹ Egyházi Lapok, 1923. április–május 1. 81. p.

venni azt a területet, amit erre a célra lehet fordítani. Végül olvasóit a leghatározottabb fellépésre biztatta a katolicizmus érdekeinek megvédéséért.²²

A fenti cikkek kapcsán a protestánsok cáfolták azt a vádat, hogy ők a katolikus egyházi vagyonból akarnak maguknak birtokokat szerezni. Felkeltették az írások gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét is, aki Csernoch János esztergomi érseknél tudakozódott aziránt, hogy mi a katolikus egyházi vezetés álláspontja a kérdésben. A hercegprímás 1923. május 11-én kelt levelében arról értesítette a kultuszminisztert, hogy csak akkor tud érdemben nyilatkozni, ha hivatalos tájékoztatást kap a reformátusok és az evangélikusok igényeiről és a kormány ezekre vonatkozó határozatáról.²³ Klebelsberg elküldte Csernochnak a minisztertanács 1923. április 13-i ülése jegyzőkönyvének szóban forgó részéről készült kivonatot. Ebből az érsek megtudhatta, hogy a két protestáns egyház vezetői valóban átadták Bethlen Istvánnak az Egyházi Lapokban említett memorandumot. Benne rámutattak, hogy bár az utóbbi években jelentősen emelkedett államsegélyük, azt a nagy infláció elértekteleníti. Ezért azt kérték, hogy püspökeik a nekik járó állami pénztámogatás egyszer s mindenkorra kiváltására megfelelő nagyságú földbirtokokat kapjanak. Ugyancsak földet szerettek volna közigazgatási, nyugdíj- és adósegély-alapjaik számára. A minisztertanácsi ülésen Bethlen méltányosnak tartotta a fenti kérelmeket. Elvi döntés született arról, hogy Klebelsberg dolgozza ki a gyakorlati megvalósítás módját. Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter azt javasolta, hogy a földhöz juttatandók körét egészítsék ki a hajdúdorogi görög katolikus püspökséggel, mert az nem rendelkezik földbirtokkal. A kormány jelenlévő tagjai ezt elfogadták.²⁴ Az Egyházi Lapok értesülésével ellentétben sem a protestánsok beadványában, sem a miniszterek értekezletén nem szerepelt a református és az evangélikus földbirtok nélküli lelkészségeknek intézményesen juttatandó 50 katasztrális hold ügye. A jogakadémiairól sem volt szó. Pedig a katolikus lelkipásztori folyóirat téves információja nagy izgalmat váltott ki a Rómához hú egyházi körökben.

Csernoch 1923. július 12-én ismét levélben fordult Klebelsberghez. Ebben arról érdeklődött, hogy tervezi-e a kormány a protestáns lelkészi földeknek a katolikus plébániák kizárásával történő egyoldalú kiegészítését. Rámutatott, hogy az erről keringő híresztelések egyre fokozódó nyugtalanságot váltanak ki egyházában. Ráadásul nem csak hazánkban foglalkoznak a témával, hanem: „Érdeklődik az ügy iránt maga az apostoli Szentszék (sic!) is, ahová e hírek már szintén eljutottak. A kérdés tehát

---

²² Egyházi Lapok, 1923. április – május 1. 82–83. p.

²³ Esztergomi Prímási Levéltár. (A továbbiakban: EPL.) Categoria (A továbbiakban: Cat.) D/c. 1382/1923. Csernoch a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból 1923. május 8-i keltezéssel érkezett levél hátoldalára kézzel írta rá 1923. május 11-i válaszában fogalmazványát.

²⁴ EPL Cat. D/c. 2101/1923. Kivonat az 1923. évi április hó 13-án tartott minisztertanács hitelesített jegyzőkönyvéből. A protestánsok más esetekben is rámutattak a számukra folyósított államsegély infláció következtében történő értékvesztésére, de akkor a támogatás valorizációját kérték.

igen ki van élvezve. Kitérni előle semmiképen (sic!) nem lehet.”²⁵ Klebelsberg válaszában a hercegprímás megnyugtató tényeket közölhetett az 1923. október 10-i püspökkari értekezlet résztvevőivel. Elmondta, hogy Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius a Vatikán nevében felhívta a magyar főpásztorok figyelmét a protestánsok földigényére. Csernoch azonban a kormánytól kapott értesülései alapján tájékoztatta Schioppát, hogy az újságok ide vonatkozó tudósításai nem felelnek meg teljesen a valóságnak. Nem csupán a református és az evangélikus püspökségek kapnak földet, hanem a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye is. A protestánsok nem kérték hivatalosan lelkészi földjeik egyoldalú kiegészítését. A földreform során juttatott birtokokból pedig a plébániák ugyancsak részesedhetnek. Mindezek alapján az esztergomi érsek úgy vélekedett, hogy ebben az esetben nincs szó a katolikus érdekek háttérbe szorításáról.²⁶

Az 1923. október 19-én tartott minisztertanácson Bethlen István bizalmasan arra utalt, hogy a katolikus egyházi nagybirtokosoknak a szociális fejlődés következtében szükséges lenne nagyobb áldozatokat hozni. Klebelsberg Kunó annak a véleményének adott hangot, hogy hosszúlejárátú földbérletek létesítésére kellene ösztönözni a katolikus nagyjavadalmasokat, tulajdonjoguk megváltoztatása nélkül. Vass József arra mutatott rá, hogy a katolikus birtokoknak az átlagosnál nagyobb igénybevételét a püspökök nem tűrnék el.²⁷ A protestáns püspökök és a hajdúdorogi egyházmegye tervbe vett földhöz juttatásához a jogi lehetőséget az 1924. évi VII. törvénycikk teremtette meg. Az 1924. március 31-én elfogadott ún. földbirtokreform-novella az 1920. évi XXXVI. törvényt egészítette ki. Azzal járult hozzá a kormány 1923. április 13-i döntésének megvalósításához, hogy 27. §-a kimondta: „... az Országos Földbirtokrendező Bíróság a földbirtokpolitikai célokra rendelkezésre álló ingatlanokból az egyházközségeken kívül magasabb fokozatú egyházi közületeknek, illetve intézményeknek (...) céljaira is juttathat...”²⁸ Ennek alapján az 1927. március 28-án kibocsátott 2270/1927. ME számú rendelet határozta meg pontosan az érintett egyházi jogi személyeknek adott földterület nagyságát. Így a hajdúdorogi görög katolikus püspökség 500, az ugyanitt működő székeskáptalan pedig 300 katasztrális holdat kapott. A négy református és a négy evangélikus egyházkerület birtokába egyenként 500 hold került. Végül a Magyarországi Unitárius Egyház 200 holdra tett

---

²⁵ EPL Cat. D/c. 2101/1923. Csernoch János levele Klebelsberg Kunónak 1923. július 12-én.

²⁶ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. (A továbbiakban: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások.) I–II. kötet. Összeáll. és bev.: Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII. Aurora, München – Budapest, 1992. I. kötet. 126. p.

²⁷ Csizmadia Andor: Id. mű, 172–173. p.

²⁸ Magyar Törvénytar. Milleniumi emlékkiadás. 1924. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfy Gyula. Franklin-Társulat, Budapest, 1925. 110. p.

szert.²⁹ A protestánsok tehát ezzel az eljárással összesen 4 200 katasztrális holdhoz jutottak. Erős túlzásnak bizonyult tehát az a kijelentés, amivel Bozsik Pál korábban nyugtalanította a katolikus közvéleményt. A címzetes prépost ugyanis még 1923. október 7-én, a XV. Országos Katolikus Nagygyűlésnek a pesti Vigadóban tartott rendezvényén beszélt erről a témáról. Azt hangoztatta, hogy „a katolikus egyháztól elvett földbirtokból” legalább 10 000 holdat ki fognak hasítani a református és az evangélikus püspökségek vagyoni helyzetének javítására.³⁰ Bozsikhoz hasonlóan más katolikus személyiségek szintén azt nehezményezték egyéb alkalmakkor tett nyilatkozataikban, hogy egyházuknak a földreform során igénybe vett birtokaiból kaptak a protestáns gyülekezetek és egyházkerületek. Ezt évekig hajtogatták anélkül, hogy konkrét tényekkel bizonyították volna.

Amilyen rendszeresen vádolták a Rómához hű egyháziak a reformáció követőit azzal, hogy a katolikus birtokokra fáj a foguk, olyan kitartóan utasították azt vissza a protestánsok. Bozsik Pál fenti kijelentésére például már 1923. október 25-én megszületett a válasz. Ekkor ülésezett az evangélikusok egyetemes közgyűlése, melyen Raffay Sándor külön kitért a XV. Országos Katolikus Nagygyűlésen elhangzottakra. Leszögezte, hogy evangélikus részről soha senki nem kérte a katolikus földbirtokokból történő részesedést. Majd hozzátette: „Azt hiszem, mindnyájunk nevében megnyugtathatom az aggódókat, hogy nekünk nem a kath. egyházzal, hanem az állammal szemben vannak igényeink. Nekünk is van jogunk élni, de mi a más tányérjáról nem szoktuk levenni a falatokat.”³¹ A reformátusok hasonló módon cáfolták a katolikus állításokat, s az ilyen megnyilatkozásaikat összekapcsolták az 1848. évi XX. törvénycikk teljes végrehajtásának követelésével. Kitűnt ezen a téren Baltazár Dezső tiszántúli püspök, az Országos Református Lelkészegyesület elnöke. Ő más alkalmak mellett 1924. augusztus 25-én, az ORLE Pápán tartott közgyűlésén sürgette a katolikus egyház „fejedelmi ellátásához” viszonyítva „minimálisan csekély” református államsegély felemelését.³²

A parlamentben szintén többször szóba került a három nagy történelmi keresztény egyháznak nyújtott állami anyagi támogatás ügye. Erre kiváló alkalmat adtak az állami költségvetések vitái. Így volt az 1924–1925-ös büdzsé tárgyalásakor is, melynek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumra vonatkozó részét 1925. február

---

²⁹ Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok) I. kötet. 1790–1944. História Könyvtár. Okmánytárak 2. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. 571–572. p. Valamint Beresztóczy Miklós: V. K. M. I. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus (I.) ügyosztályának története 1867–1947. Kapucinus-nyomda, Budapest, 1947. 87. p.

³⁰ Nemzeti Újság. Keresztény politikai napilap. Főszerk.: Turi Béla. 1923. október 9. 6. p.

³¹ EOL Evangélikus egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eek jkv.) IV. kötet. Az 1923. október 25-i közgyűlés jegyzőkönyve. 11. p.

³² Lelkészegyesület. Az Országos Református Lelkészegyesület hivatalos közlönye. Főszerk.: Baltazár Dezső. 1924. szeptember 6. 86. p.

19-én és 20-án vitatta meg a nemzetgyűlés. A kultusztárca költségvetési tervezetében ekkor a római és a görög katolikus egyháznak összesen 1 356 741, a reformátusnak 1 446 328, az evangélikusnak 578 154, az unitáriusnak 9 620 aranykorona támogatást irányoztak elő. Ezt a lelkészi jövedelmek kiegészítésére szolgáló ún. kongruára, valamint családi pótlékra és az egyházi iskolák szükségleteire szánták. Ezen felül a három protestáns egyház együttesen kapott még 502 960 aranykorona segílyt. A felekezeti tanerők fizetékieskiegészítésére és a nyugdíjukhoz való hozzájárulásra összesen 17 431 693 aranykoronát biztosítottak.³³ A jelentős infláció miatt a segílyek valorizálását folyamatosan kérő egyházak elérték, hogy a kongrua esetében megtörtént a pénz értékcsökkenéséből adódó veszteség teljes kiegyenlítése. Ezzel mindhárom nagy keresztény vallási közösség hozzászólói elégedettek voltak. Az evangélikus Kaas Albert – ekkor a Keresztény-Keresztyén Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt, közkeletű nevén az Egységes Párt képviselője – szóvá tette a protestánsok kedvezőtlen helyzetét. Szokásos módon azzal érvelt, hogy a katolikus egyházat földvagyományának jövedelmei átsegítik az ország nehéz pénzügyi helyzetén. Kérte, hogy az ilyen tartalékkal nem rendelkező reformált felekezeteket fokozottan támogassa az állam.³⁴ Janka Károly református lelkész – aki szintén az Egységes Párthoz tartozott – Kaashoz hasonlóan elismerte az ország komoly anyagi nehézségeit. Azonban rámutatott, hogy a protestánsok iskolafenntartó tőkealapjait az első világháború és az azóta eltelt időszak teljesen tönkretette. A katolikusok nem szenvedtek ekkora veszteségeket. Ezért a reformációt követők nagyobb mértékű dotálását kérte.³⁵ Klebelsberg Kunó válaszában a kiemelt juttatásra nem tett ígéretet. Ellenben a kultuszminiszter felekezeti békére ösztönözte a kereszténység két irányzatának követőit.³⁶

A protestánsok azonban változatlanul úgy látták, hogy az államsegélyek tekintetében hátrányban vannak a katolikusokhoz képest. Többek között erről beszélt Baltazár Dezső az Országos Református Lelkészegyesület 1925. augusztus 24-én Kecskeméten tartott közgyűlésén. A rendezvényen jelen levő lelképásztorok elhatározták, hogy memorandumban tárják egyházuk panaszait a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé.³⁷ A hamarosan elkészült beadvány összefoglalta mindazon sérelmeket, amelyek a református felekezetet a katolicizmus, illetve az annak kedvezni akaró kultusztárca részéről érték. Ezek között szerepelt a reverzálisok katolikus oldalról történő kíméletlen erőltetése, vallástanítási problémák, állami intézmények – főként a budapesti tudományegyetem – katolikusként kezelése, a protestánsok kiszorítása a közhivatalokból és egyéb jelenségek. Hangsúlyozottan foglalkozott a dokumentum

---

³³ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. XXX. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1925. 133. p.

³⁴ Id. mű, 145–148. p.

³⁵ Id. mű, 148–150. p.

³⁶ Id. mű, 155–156. p.

³⁷ Lelkészegyesület, 1925. szeptember 10. 157–159. és 161. p.

az anyagi kérdésekkel. Ezek bevezetéseként leszögezte: „Egyházi téren legkiáltóbb sérelmünk az a kormányzati politika, mely az 1848. évi XX. törvényzcikkből (sic!) tabularását csinált. Azok a halavány eredmények, amelyek a törvény végrehajtása során másfél évtizede a nagy Tisza István kezéből megszülettek, úgyszólván teljesen megsemmisültek.”³⁸ Az irat elismerte ugyan a kongrua 100%-os valorizálásának pozitív hatását, de még így is alacsonynak tartotta annak összegét. Kérte a lelkészi korpótlék bevezetését. Feltárta a segédlelkészek nehéz helyzetét. Sürgette az egyház közigazgatási és adócsökkentési államsegélyének emelését. Végül a református oktatási intézmények fennmaradásához igényelt jelentősebb állami hozzájárulást.

Klebelsberg 1925 decemberében terjedelmes válaszban reagált az ORLE beadványára. Ebben kifejtette, hogy nincs jogalapja beleavatkozni a katolikus egyház reverzálisokat illető gyakorlatába. A szintén katolikusok által okozott vallástanítási problémák megszüntetéséért viszont lépéseket tett Csernoch hercegprímásnál és a nehézségeket egy rendeletével okozó Hanauer Árpád István váci megyés püspöknél. A budapesti tudományegyetem katolikusként való kezelésének cáfolatára pontos adatokat közölt az ott dolgozók vallási megoszlásáról. Ugyanezt tette a többi egyetem, valamint minden egyéb állami iskolatípus esetében is. A kultuszminisztériumi és tanfelügyelőségi alkalmazottak felekezeti arányaival igyekezett demonstrálni, hogy a reformátusokat nem szorítják ki a közhivatalokból. Ha a közölt adatok valóban teljesen megfelelnek a valóságnak, akkor Klebelsberg ezen törekvése alapvetően sikerült. Az anyagi vonatkozású kifogásokkal kapcsolatban elismerte, hogy lelkészi korpótléket nem folyósít az állam, de ezt néhány további kisebb pénzügyi hiányossággal együtt a nehéz finansiális helyzettel magyarázta. Befejezésül a református iskolák és azok tanszemélyzete tekintetében ugyancsak alaptalannak minősítette az ORLE beadványának állításait.³⁹

A református egyház vezetése azonban nem hagyta annyiban a dolgot. Klebelsberg Kunó fenti megállapításai alapján 1926 februárjában újabb összefoglaló készült a reformátusság sérelmeiről és kívánságairól. Ezek anyagi része lényegében megegyezett az ORLE 1925-ös memorandumába foglaltakkal. Most azonban az iratot készítő egyetemes konventi tisztviselők már gazdagon alátámasztották saját adataikkal álláspontjukat. A dokumentumban szereplő tények több esetben nem egyeztek meg a kultuszminiszter által közöltekkal. Ha pedig azonosak voltak, akkor a belőlük

---

³⁸ MREZsL 2. a. fond. II. Ügyviteli iratok 1904–1952. 97. doboz, b. csomó. Egyházi sérelmek orvoslása 1926–1927. 3749/1925. A reverzális kötelezvény. Ebben az esetben arra vonatkozik, hogy a katolikus-protestáns vegyes házasságokban születendő gyerekeket milyen vallásban nevelik. A katolikus egyház csak akkor ismerte el érvényesnek hívei házasságát más vallású személyekkel, ha azt saját papjuk előtt kötötték meg. Ilyenkor a nem katolikus félnek reverzalist kellett adnia arról, hogy minden gyermekük katolikus lesz.

³⁹ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 296/1926. Klebelsberg válaszában nincs keltezés. Keletkezési idejére a szövegben közölt adatoknál szereplő dátumokból lehet következtetni.

levonható következtetéseket értelmezték máshogy a reformátusok, mint Klebelsberg. Az előző beadvány azon pontjait, amelyek nem a pénzügyi kifogásokat érintették, kibővítették megfogalmazóik. Így aztán látható volt, hogy egy cseppet sem került közelebb egymáshoz a miniszter és a vitapartnerei véleménye.⁴⁰ A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának vonatkozó iratai között nem található meg Klebelsberg Kunó válasza. Ez azzal magyarázható, hogy az 1926. februári református emlékeztető – címe tanúsága szerint – a vallás- és közoktatásügyi minisztériumi apparátus vezetőjével történő szóbeli tárgyalásra íródott. A megbeszéléstről valószínűleg nem készült jegyzőkönyv.

Hamarosan új fordulatot vett a Rómához hű egyháziaknak és a reformáció követőinek államsegélyekről zajló perlekedése. A katolikuság vezetői ugyanis megelégtették a hatalmas földbirtokaik és a belőlük befolyó jövedelmek mellett kapott állami dotációjuk miatt őket érő állandó református és evangélikus kritikát. Ezért Csernoch János esztergomi érsek felkérte Glattfelder Gyula csanádi megyés püspököt, hogy készítsen egy kimutatást és arányszámítást a katolikus és a protestáns egyházi földek bevételeiről, valamint a felekezetek állami anyagi támogatásáról. Az 1926. szeptember 18-án elkészült munkát Glattfelder ugyanazon év október 8-án terjesztette a püspökkari konferencia elé.⁴¹ A csanádi püspök az 1920-as évek második felétől a katolikus főpásztorok megbízásából többször foglalkozott egyháza jelentős gazdasági kérdéseivel.⁴² Szóban forgó kimutatásában a katolikus főpapi, tanulmányi és vállalásalap, valamint a tanító szerzetesrendi birtokokból származó évi jövedelmet 7 866 701 pengőre becsülte. A protestánsoknál ilyen jellegű bevételt nem tudott figyelembe venni, hiszen ők nem rendelkeztek a fentiekhez hasonló birtokállománnyal. A lelkészi és a templomi földeket egyik oldalon sem használta fel számításainál. Az 1926–1927-es évi állami költségvetésből a katolikusoknak előirányzott egyházi és iskolai segély 13 515 294 pengőjét szembeállította a protestánsoknak ugyanilyen jogcímenek tervbe vett 12 405 594 pengővel. Azonban rögtön hozzátette, hogy az összlakosságból való részesedés és a viszonyosság alapján a katolikuságnak 29 322 150 pengő járna a reformáció követőinek juttatott tényleges állami segélyezéshez képest. Külön nehezményezte a református, evangélikus és unitárius lelkészek számára folyósított nyugdíjtámogatást, mert a katolikus papok az államtól nem kaptak ilyet. Hasonlóan ítélte meg a protestáns felekezetek dologi kiadásaira adott dotációt is. Mindezek következtében Glattfelder megállapította, hogy a magyar katolikus egyház „nagy gazdagságának legendáját” nem lehet fenntartani. Rámuta-

---

⁴⁰ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 846/1926. Az újabb református emlékeztető piskozatán 1926. február 18-i dátum olvasható. A letisztázott változaton keltezés nincs.

⁴¹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 180. p.

⁴² Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk.: Zombori István. OPEN ART Nyomda, Budapest – Szeged, 1995. 42–43. p.

tott, hogy teljesen megalapozatlan a hazai protestantizmus képviselőinek állandó tiltakozása az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi vonatkozású részének rájuk nézve hátrányos végrehajtása miatt. Úgy látta, hogy éppenséggel saját egyháza szenved károkat ezen a téren. Ezért leszögezte: „Ezeket s ezekhez hasonló igazságtalan mellőzéseket nem szabad tovább némán tűrnünk, hanem hangosan kell követelnünk, hogy mi katolikusok a többi felekezetekkel egyenlő elbánásban részesüljünk, mert az államnak ép oly (sic!) teljes jogú polgárai vagyunk, mint mások.”⁴³

Glattfelder kimutatásának adatait sem állami, sem protestáns részről nem fogadták el pontosnak. Ennek egyik oka az volt, hogy a katolikus egyházi jövedelmek pengőben történő kiszámításánál a reálisnál alacsonyabb szorzószámot használt.⁴⁴ Az 1926. október 8-i püspökkari konferencia résztvevői a memorandum ismeretében úgy határoztak, hogy a benne foglaltakról tárgyalást kell kezdeni az illetékes hivatalos szervekkel. A beadványt egyébként Glattfelder a hercegprímás hozzájárulásával a főpapok tanácskozása előtt eljuttatta Bethlen miniszterelnökhöz és Klebelsberg kultuszminiszterhez.⁴⁵ Csernoch János 1926. október 23-án levélben tájékoztatta Klebelsberg Kunót a katolikus egyházi vezetés Glattfelder-féle memorandummal kapcsolatos álláspontjáról. Az érsek leszögezte, hogy a protestánsok panaszaival ellentétben az 1848. évi XX. törvény „... már túlon túl végrehajtott s ma már a katolikusok vannak hátrányban.”⁴⁶ Az ország gazdasági helyzetét és a kormány pénzügyi lehetőségeit figyelembe véve nem kívánta a katolikusok állami segélyezésbeli hátrányának azonnali teljes kompenzálását. Azonban kérte, hogy a következő évi költségvetésben biztosítsanak megfelelő összegű hozzájárulást a katolikus papi és tanári nyugdíjakhoz és a teológiai oktatók illetményeihez, valamint a templom-építésekhez és az egyházi portóköltésekhez.

Klebelsberg Glattfelder kimutatását és Csernoch fenti észrevételeit kiadta véleményezésre egy minisztériumi ad hoc bizottságnak. Ennek Gévay-Wolff Nándor államtitkár, Breyer István helyettes államtitkár és Mészáros Károly miniszteri tanácsos volt a tagja. Gévay-Wolff egyébként jelentős szerepet játszott a katolikus közéletben. Breyer pedig esztergomi kanonokként vezette a minisztérium I. ügyosztályát, amely a katolikus felekezet ügyeit intézte. Mészáros szintén katolikus volt. Ezek után nem meglepő, hogy 1926. október 26-án elkészült véleményükben pozitívan ítélték meg a csanádi püspök memorandumát. A Glattfelder által megadottnál nagyobb

---

⁴³ EPL Cat. D/a. Püspökkari tanácskozások háttéranyaga 1918–1927. 3170/1926. Glattfelder Gyula memoranduma Csernoch Jánosnak címezve 1926. szeptember 18-i dátummal. 6. p.

⁴⁴ Gergely Jenő: A „gazdag egyház” gazdagsága. Adatok a katolikus egyházi birtokvagyon kérdéséhez a Horthy-korszakban. Agrártörténeti Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának folyóirata. Főszerk.: Hoffmann Tamás. 1986/1–2. szám, 304. p.

⁴⁵ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 180. és 185. p.

⁴⁶ EPL Cat. D/a. Püspökkari tanácskozások háttéranyaga 1918–1927. 3170/1926. Csernoch János levele Klebelsberg Kunónak 1926. október 23-án.

– 8 919 630 pengős – összjövedelmet mutattak ki a katolikus egyházi birtokok esetében, mert ők figyelembe vették a lelkészi, templomi és tanítói földeket is. Mivel a protestánsoknál ugyanígy jártak el, ezért náluk évi 1 000 000 pengős bevétellel számoltak. Az 1926–1927-es költségvetésből szerintük 14 214 125 pengő államsegély jutott a katolikusoknak, míg 12 511 687 pengő a protestánsoknak. Egyetértettek azzal a felvetéssel, hogy a felekezetek állami dotációját az összlakosságból való részesedésük alapján arányosítani kell. Így szerintük a katolikusság ténylegesen 30 349 645 pengőre tarthat igényt. Természetesen tisztában voltak azzal, hogy az ország büdzséje egyik évről a másikra nem tesz lehetővé ekkora változtatást. Ezért azt javasolták, hogy az 1927–1928-as költségvetésben a Csernoch levelében kért célokra 1 637 616 pengő többletet kapjon a katolikus felekezet. A további emelést fokozatosan tartották megvalósíthatónak.⁴⁷

Klebelsberg Kunó a Glattfelder-féle memorandum és a vele kapcsolatos hivatalos álláspont megvitatására 1926. október 29-ére egyházpolitikai értekezletet hívott össze a kultuszminisztériumba. Eredetileg úgy tervezte, hogy egyszerre tanácskozik a katolikusokkal és a protestánsokkal. Azonban Darányi Ignácnak, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnokának kezdeményezésére a reformáció követői a feszült felekezetközi helyzetre hivatkozva a külön-külön történő egyeztetést kérték.⁴⁸ Ennek következtében az említett napon Klebelsbergék először a katolikusokkal, majd a protestánsokkal tárgyaltak. A kultusztárcát a miniszteren kívül Gévay-Wolff Nándor és Petri Pál államtitkárok, Breyer István helyettes államtitkár, valamint Mészáros Károly és Tóth István miniszteri tanácsosok képviselték. A megvitatott téma finansziális vonatkozásai miatt jelen volt Bud János pénzügyminiszter is. Csernoch Jánost Glattfelder Gyula és Lepold Antal esztergomi kanonok kísérte el az értekezletre.⁴⁹ A megbeszélésen katolikus részről Glattfelder vitte a szót. Ez érthető, hiszen memorandumja elkészítése során ő tett szert legátfogóbb ismeretekre a vitatott kérdéskörben. Részletesen felsorolta egyháza azon anyagi veszteségeit, amelyeket a trianoni béke okozott. A kimutatásáról készült miniszteriális bizottsági véleménnyel kapcsolatban nem tett érdemi észrevételeket. Végül kijelentette, hogy a katolikus egyház nem ragaszkodik az államsegélyek terén a protestánsokkal szemben elszenvedett hátrányának azonnali teljes felszámolásához. Azonban a hercegprímás Klebelsberghez írt 1926. október 23-i levelében megjelölt célokra sürgős

---

⁴⁷ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Közös Protestáns Bizottság ügyei 1908–1936. Iktatószám nélküli irat. Jelentés a csanádi püspök úrnak a bíboros-hercegprímás úrhoz intézett 1082/1926. sz. előterjesztése ügyében. A Glattfelder-memorandum és a vele kapcsolatos fontos iratok másolatait a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból eljuttatták a Protestáns Közös Bizottsághoz, valamint a református és az evangélikus egyház vezetéséhez.

⁴⁸ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. 2901/1926.

⁴⁹ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Jegyzőkönyv az 1926. évi október hó 29-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tartott egyházpolitikai értekezletről. 37. p. Petri Pál református, Tóth István evangélikus vallású volt.

pénzbeli támogatást kért. Petri államtitkár megjegyezte, hogy a keresztény felekezetek dotációjáról zajló vita újabb fordulója kapcsán a protestánsok várhatóan ismét felvetik a katolikus földvagyon keletkezésének kérdését. Vagyis azt, hogy ezek az ingatlanok királyi adományozásból származnak, tehát állami eredetűek. A reformátusoknak és az evangélikusoknak ilyen birtokaik nincsenek, ezért jogosan tarthatnak igényt a katolikusokénál nagyobb költségvetési támogatásra. Ezt a felfogást a csanádi püspök azzal utasította vissza, hogy felekezete földjeinek túlnyomó része nem uralkodói, hanem magánadományokból ered. Bud János hozzászólásában hangsúlyozta, hogy szívesen támogatja a katolikus kérések teljesítését. Azonban pénzügyminiszterként ügyelnie kell az ország finansziális teljesítőképességére. Klebelsberg zárszavában kijelentette, hogy: „A maga részéről legfőbb feladatának a katolikus egyház nagy gazdagságára vonatkozó balhiedelem eloszlátását s ezzel a nyugalomnak megteremtését tekinti.”⁵⁰

A katolikus egyházi vezetők távozását követően a protestáns felekezetek előljáróival folytatták a megbeszélést az állami tisztségviselők. A reformátusokat Darányi Ignác főgondnok, Baltazár Dezső püspök és Benedek Zsolt egyetemes konventi tanácsos képviselte. Az evangélikusok báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelőt, Raffay Sándor püspököt, Kaas Albert nemzetgyűlési képviselőt és Kuthy Dezső egyetemes egyházi főtitkárt küldték az értekezletre.⁵¹ Ők lényegében nem tudtak nyilatkozni a Glattfelder-féle memorandumot illetően, mert még nem ismerték annak pontos tartalmát. Azonban megígérték, hogy megteszik észrevételeiket, amint áttanulmányozták az iratot és a katolikusok igényeit. Általánosságban kijelentették, hogy a reformáció híveinek semmilyen anyagi követelése nincs a katolikus felekezettel szemben. Elvárásaikat ezen a téren az állam iránt támasztják. Ezek közül ismertették a legfontosabbakat: a lelkeszi korpótlékek és az adócsökkentési segélyek teljes valorizációját, a pécsi tudományegyetem soproni evangélikus teológiai fakultása

---

⁵⁰ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyve. 46. p. Kormos László református egyháztörténész Glattfelder memorandumával és a fenti értekezlettel kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy katolikus részről kiszámított akcióról volt szó „... a Bethlen és Baltazár közt kiéleződött vita idején ...” Lásd: Kormos László: A református egyház a magyar politikai életben. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978. *Studia et Acta Ecclesiastica*. V. kötet. Főszerk.: Bartha Tibor és Makkai László. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 281. p. Kormossal annyiban teljesen egyetértünk, hogy a katolikus főpásztorok alapos megfontolás után tettek lépéseket az államsegélyek ügyében. Az is tény, hogy a liberális politikai álláspontot képviselő Baltazár Dezső több esetben nyíltan bírálta Bethlen István miniszterelnöki tevékenységét, s ez vitát eredményezett köztük. Azonban 1926-ban éppen nyugalom jellemezte a tiszántúli református püspök és a kormányfő viszonyát. Ennek következtében Baltazár ebben az évben csatlakozott az Egységes Párthoz. Vö.: Leel-Össy Lóránt: Baltazár Dezső püspök élete és munkássága. OPEN ART Nyomda, Esztergom, 2000. 88. p.

⁵¹ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. Iktatószám nélküli irat. Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyve. 47. p.

számára építkezési támogatás biztosítását, stb. Bud János ismételten hangoztatta, hogy elvileg a kérések teljesítése mellett van, azonban az államháztartás helyzete erősen korlátozza ennek lehetőségét.

Az egyházpolitikai értekezlet jegyzőkönyvét és a Glattfelder-memorandumot a kultuszminister megküldte a protestáns felekezeti vezetőknek. A reformátusok egyetemes konventjének elnöksége és az evangélikusok egyetemes felügyelője abban állapodott meg, hogy a két egyház közösen készíti el a katolikusok felvetéseire vonatkozó állásfoglalását. Azt a Protestáns Közös Bizottság elé terjesztik és eljuttatják a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba.⁵² A dokumentumot Benedek Zsolt, a református konvent tanácsosa, valamint Rásó Lajos, az evangélikus egyház egyetemes főügyésze fogalmazta meg.⁵³ A Klebelsberg Kunónak elküldött memorandum alján az 1927. május 6-i keltezés állt. Aláírásukkal ellátták a két nagy hazai protestáns egyház vezetői. A körültekintő módon elkészített, terjedelmes irat elején a reformáció követői ismételten leszögezték, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk alapján csak az állam felé vannak anyagi igényeik. A katolikus egyházzal szemben ilyen követeléseik nincsenek. Változatlanul hangsúlyozták, hogy a fenti törvény nem ad lehetőséget arra, hogy az egyes felekezetek között az ország népességéből való részesedésük szerint osszák szét az államsegélyeket. Természetesnek tartották, hogy a katolikusok és a protestánsok jelentős vagyoni különbségei miatt utóbbiak jogosultak a nagyobb állami dotációra. Annak bizonyítására, hogy ezt a magyar kormányok korábban szintén így látták, utaltak Apponyi Albert 1917-es törvényjavaslatára. Hivatkoztak arra, hogy a protestáns vallási közösségek a lakosságban tapasztalható arányuknak megfelelően sokkal több iskolát tartanak fenn. Ezáltal az egész nemzet számára végeznek hasznos szolgálatot. Kétségbe vonták a Glattfelder-féle kimutatásban a katolikus birtokok jövedelmeire vonatkozó számítások helyességét. Saját kalkulációjukra támaszkodva az összes katolikus egyházi földbirtok évi jövedelmét 26 000 000 pengőre, a protestáns felekezeti földekét 3 000 000 pengőre becsülték. Rámutattak, hogy ezekhez hozzátevé az államsegélyeket a Rómához hű egyháziak egy hívükre történő leosztásban is nagyobb éves összeggel gazdálkodhatnak, mint a reformált vallásfelekezetek. Az emlékirat készítői felhívták a figyelmet arra, hogy az anyagi helyzet tekintetében nem szabad megfélemlkezni az egyházak pénztőkéi közötti eltérésekről, a katolikusoknak járó kegyúri juttatásokról és más tényezőkről.

---

⁵² EOL Eci. 33. doboz. 1016/1926.

⁵³ MREZsL 2. a. fond. IV. 128. doboz, c. csomó. 4219/1927. A Protestáns Közös Bizottság 1927. október 28-i ülésén a Benedek Zsolt és Rásó Lajos által összeállított memorandumot már annak a kultuszminisztériumban megtörtént átadása után hagyta jóvá. A testület tagjai döntöttek arról is, hogy a református és az evangélikus gyülekezetekben statisztikai felmérést végeztetnek. Ennek céljaként az 1848. évi XX. törvénycikk pénzügyi vonatkozású részének végrehajtását tükröző adatok pontos összegyűjtését jelölték meg. Lásd: MREZsL 2. a. fond. IV. 128. doboz, c. csomó. 4219/1927. és 4702/1928.

Mindezek következtében elfogadhatatlannak minősítették azt a beállítást, hogy a pénzbeli állami támogatások tekintetében a katolikuság igazságtalan hátrányban van a protestánsokhoz képest. Fenntartották azt a véleményüket, hogy ők szenvednek el ezen a téren jogtalanságot. A minisztériumi bizottságnak a Glattfelder-memorandumról kialakított állásfoglalását ismerve aggódtak amiatt, hogy beadványukat tárgyilagossággal nélkülöző sörprik le az asztalról. Ezért azt javasolták, hogy egy független bizottság mérje fel a katolikus, a református és az evangélikus egyház vagyoni és jövedelmeit. Ennek pártatlan ítélete alapján történjen meg a felekezeti államsegélyek hosszú távú megállapítása.⁵⁴

A protestánsok számos mérlegelésre méltó tény tartalmazó felterjesztése nem tudta a kultuszminisztériumi vezetést rábírní a katolikus álláspontot támogató magatartásának megváltoztatására. A keresztény felekezetek vagyoni helyzetét felmérő pártatlan bizottságot nem hoztak létre. Ezt annak ellenére tették, hogy egy ilyen testület megszervezésének lehetőségét a Glattfelder-memorandum ugyancsak felvetette. Valószínűleg attól tartottak, hogy a teljes tárgyilagossággal elkészített kimutatás inkább a protestáns állításokat igazolná. Az 1927–1928-as állami költségvetésben pedig a katolikuságnak járó összeget 1 000 000 pengővel, a reformált egyházaknak jutót viszont csak 848 224 pengővel emelték meg az 1926–1927-eshez képest. Petri Pál államtitkárnak egy 1933. december 14-én keltezett összefoglalójából a fentiekén kívül az is kiderül, hogy az 1928–1929-es és az 1929–1930-as büdzsében egyre jobban növekedett a katolikusok támogatása a protestánsokéhoz viszonyítva. 1930–1931-től 1933–1934-ig a világgazdasági válság következtében a felekezeti államsegélyek csökkentek. Azonban a reformátusok és az evangélikusok éves állami dotációja kisebb mértékben esett vissza, mint a katolikusoké.⁵⁵

Az 1926. október 29-i egyházpolitikai értekezletről megnyugodva távozhattak a katolikus egyház képviselőiben ott megjelentek. Biztosak lehettek abban, hogy Klebelsberg Kunó mindent elkövet a katolikuság finansziális igényeinek kielégítéséért, Bud János pedig nem fog ez elé akadályt gördíteni. Az újabb katolikus-protestáns erőpróbáról hamarosan értesült a széles nyilvánosság. A Pesti Napló például 1927. január 30-án pontos beszámolót közölt a Glattfelder-memorandum tartalmáról, a minisztériális bizottság arról alkotott véleményéről és az 1926. októberi kultuszminisztériumi egyeztetésen elhangzottakról.⁵⁶ Foglalkoztak a témával mindkét

---

⁵⁴ MREZsL 2. a. fond. IV. 129. doboz, a. csomó. 1382/1927.

⁵⁵ MREZsL 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. Iktatószám nélküli irat. Petri Pál észrevételei a kultuszárca 1934–35. évi költségvetésének tervezetéhez 1933. december 14-én.

⁵⁶ Pályi Ede: Glattfelder csanádi püspök országos kultuszadót kíván. A katolikus főpapság panasolja, hogy a protestáns egyház aránylag jobban van ellátva, mint a katolikus egyház. Pesti Napló. Felelős szerk.: Mester Sándor. 1927. január 30. 9–10. p. A szerző a cikk címében arra utal, hogy Glattfelder Gyula elképzelhetőnek tartotta az egyházak pénzügyi szükségleteinek egy részét újfajta adóval fedezni. Még jobbnak tartotta volna, ha az állami adó bizonyos hányadát utalták volna át az egyes felekezeteknek az összlakosságból való arányszámuk szerinti felosztásban.

fél egyházi lapjai is. Ráadásul Haller István „Katolikus egyházi vagyon és protestáns államsegély. Egyenlő elbánást kérünk...” címmel egy brosúrárt jelentetett meg 1927 nyarán. Ebben a volt kultuszminiszter – akkoriban a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt országgyűlési képviselője – először a reformátusok 1924 és 1926 közötti azon fontosabb állásfoglalásait elemezte, amelyek az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtásának visszásságaival foglalkoztak. Érdekes, hogy figyelme nem terjedt ki az evangélikusok hasonló megnyilatkozásaira. Ezután a katolicizmusnak a magyar kultúrtörténetben betöltött szerepét méltatta, majd cáfolta azt a protestáns véleményt, hogy a katolikus egyházi földvagyon állami eredetű. Adatokkal gazdagon illusztrálta egyházának a trianoni békeszerződés következtében elszenvedett anyagi veszteségeit és az azóta a felekezeteknek folyósított állami pénzek vonatkozásában a reformáció hazai híveivel szembeni hátrányát. Követelte, hogy utóbbit számolják fel. Végül elutasította, hogy a protestánsok „... az államsegélyt rekompenzáció gyanánt kérjék az ellenében, hogy túrik a katolikus egyházi vagyonnak mai állapotában való megőrzését.”⁵⁷ Haller könyvét az általa erőteljesen bírált evangéliumi egyházak természetesen nehezményezték. Raffay Sándor is így tett a Bányai Evangélikus Egyházkerület 1927. szeptember 15-i közgyűlésén. A püspök emellett rámutatott, hogy a kultuszminisztérium a felekezetek állami finanszírozásáról zajló vitában a katolikusok javára elfogult magatartást tanúsít.⁵⁸ A reformátusoknál az egyetemes konvent elnöki tanácsának 1928. február 3-i ülésén került szóba a volt kultuszminiszter kiadványa. Megállapították, hogy bár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból nem választottak a protestánsok 1927. május 6-i memorandumára, annak adataihoz Haller hozzájutott, mert szerepelnek könyvecskéjében.⁵⁹

Minél nyugtalanabbul figyelték a reformált egyházak az állami dotációt illető kéréseik sorsát, annál elégedettebben nyugtázták a helyzet alakulását a katolikusok. Az 1927. június 21-én tartott püspökkari értekezleten Glattfelder Gyula számolt be az általa készített emlékirat következményeiről. Örömmel közölte, hogy a kultusz-tárca 1927–1928-as költségvetéséből a katolikus egyháznak 1 000 000 pengő többletsegély jut. Ennek felét Klebelsberg Kunó visszatartja a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap számláján, hogy terhére beruházási kölcsönt tudjon felvenni az egyház intézményeinek. Másik felét a katolikus papok nyugdíjának rendezésére, illetve a teológiai tanárok fizetésekiegészítésére lehet fordítani. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek és Hanauer Árpád István váci megyés püspök arról tájékoztatta főpaptársait, hogy Klebelsbergtől ígéretet kaptak az új alföldi templomok és plébániák építésének pénz-

---

⁵⁷ Haller István: Katolikus egyházi vagyon és protestáns államsegély. Egyenlő elbánást kérünk... Apostol-nyomda, Budapest, é. n. [1927.] 46. p.

⁵⁸ EOL BEEK Lt. Különanyag. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az 1927. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyve. 13. p.

⁵⁹ MREZsL 2. a. fond. II. 98. doboz, a. csomó. Egyházi sérelmek orvoslása 1927–1931. és 1939. 592/1928.

beli támogatására.⁶⁰ A leírtakból látható, hogy a katolikus egyházi vezetés államsegélyekre vonatkozó rövid távú kívánságainak többsége teljesült. Ezért a püspökök 1927. október 19-i konferenciájukon úgy döntöttek, hogy köszönetet mondanak a kultuszminiszter segítségéért. Az ezt tartalmazó irat megfogalmazására felkért Glattfeldert azonban arra biztatták, hogy érzékeltesse Klebelsberggel: félmillió pengő nem elegendő azokra a célokra, amelyekre a miniszter átutalta.⁶¹ A Petri Páltól idézett adatok mutatják, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárca birtokosa minden tőle telhetőt megtett, hogy a továbbiakban is megfeleljen a katolikus elvárásoknak.

Az 1929. március 13-án lezajlott püspökkari értekezleten az esztergomi érseki tisztségben Csernoch Jánost követő Serédi Jusztinián számolt be az államsegélyek alakulásának legújabb fejleményéről. Elmondta, hogy a reformátusoknak juttatott támogatás 40 000 pengővel fog emelkedni sárospataki főiskolájuk megsegítése címen. Erről értesülve a hercegprímás azonnal tiltakozott a miniszterelnöknél, a pénzügyminiszternél és a kultuszminiszternél. Klebelsberg Kunó bizalmasan közölte Serédivel, hogy a katolikusok kompenzálására évi 65 000 pengővel növelik a nekik járó dotációt.⁶² Klebelsberg minden jóindulata ellenére sem volt azonban elkerülhető, hogy a világgazdasági válság idején csökkentsék a katolikus felekezet állami segélyezését. Ezzel a kellemetlen témával a főpásztorok először 1930. március 3-i tanácskozásukon voltak kénytelenek foglalkozni. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyosztálya élén ekkor már Madarász István címzetes apát állt. Az ő közléséből tudta meg Serédi, hogy az 1930–1931-es költségvetési évben 5%-ot elvesznek a kultusztárcánál elkölthető összegből, ami kihat a katolikus egyház anyagi támogatására. Sőt, az 1929–1930-as pénzügyi keretből sem folyósítanak a katolikusoknak körülbelül 75 000 pengőt. A katolikusságot érintő takarékosági intézkedésekről a minisztérium írásbeli értesítéseit szintén megkapták az egyházi vezetők. A püspökök úgy döntöttek, hogy a pénzbeli redukció miatt memorandumban tiltakoznak, amelyben „... a protestánsokkal egyenlő elbánás érvét is ki kellene domborítani.”⁶³

Hiába emelték fel szavukat a főpapok Bethlen István miniszterelnöknél, ifjabb Wekerle Sándor pénzügyminiszternél és Klebelsberg Kunó kultuszminiszternél. Az anyagi elvonást nem lehetett elkerülni. A kormánytagoktól pedig nem érkezett hivatalos válasz. Ezért az 1930. november 6-i püspökkari konferencia résztvevői elhatározták, hogy újabb beadványban fejezik ki nemtetszésüket, mert további segélycsökkentésről keringenek hírek.⁶⁴ Klebelsberg komoly zavarban érezhette magát, hogy

---

⁶⁰ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások. I. kötet. 197–198. p.

⁶¹ Id. mű, 208. p.

⁶² Id. mű, 262. p. Serédi 1927 novemberében kapott kinevezést az esztergomi érseki méltóságba.

⁶³ Id. mű, 295. p. Madarász 1928 szeptemberében váltotta fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztálya élén Breyer Istvánt.

⁶⁴ Id. mű, 336. p.

az általa nagyra becsült katolikus egyházi előjáróknak nem járhat kedvében. Emiatt követhette el azt a tiszteletlenséget, hogy második emlékiratukat szintén válasz nélkül hagyta. Ellenben megérkeztek a minisztériumból azok az értesítések, amelyek az ismételt financiaális elvonásokról tájékoztatták a püspököket. Ők 1931. március 18-i értekezletükön megbízták az esztergomi érseket, hogy újból járjon el egyházuk pénzügyi érdekeinek védelmében.⁶⁵ Ezután Klebelsberg már nem merete megtenni, hogy válaszra se méltassa Serédit. 1931. június 19-én kelt levelében buzgón mentegette magát hosszú hallgatásáért. A legfontosabb dolgot illetően hangsúlyozta, hogy az 1931–1932-es költségvetési előirányzat kialakításakor „... az egyházi segélyek redukciója a legmesszebbmenő kíméllettel történt.”⁶⁶ Sőt, állítása szerint az 1931–1932. évi büdzsé katolikus egyházi és iskolai célokra nagyobb összeget tervezett fordítani, mint az előző.

Klebelsberg azonban nem tudhatta előre, hogy 1931 júliusában a válság a magyar bankrendszert is elérí, a Bethlen-kormány pedig 1931. augusztus 19-én lemond. A gróf Károlyi Gyula által vezetett új kabinetben rövid ideig Ernst Sándor töltötte be a kultuszminiszteri pozíciót. Hiába volt katolikus kanonok Ernst, a súlyosbodó pénzügyi körülmények következtében 1931. szeptember 12-én kénytelen volt újabb segélycsökkentésről értesíteni egyháza vezetőit.⁶⁷ Nem lett jobb a helyzet 1931. december közepétől sem, amikor Karafiáth Jenő állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Csak Hóman Bálint 1932 októberétől 1938 májusáig tartó első kultuszministersége alatt nyílt mód az egyházak dotálásának a megszokott keretek közé történő visszaállítására. A válság lecsengésével rendeződő államháztartás az 1930-as évek második felében tette lehetővé a felekezetek pénzbeli segélyezésének újbóli növelését. Az 1934–1935-ös állami költségvetés felsőházi vitájában Glattfelder Gyula képviselte a katolikus álláspontot. A csanádi megyés püspök 1934. június 15-én elhangzott felszólalásában két fő területen kérte az egyházának járó anyagi támogatás emelését. Egyrészt a Magyar Katolikus Vallásalap és a Magyar Katolikus Tanulmányi Alap megsegítését tartotta fontosnak. Másrészt a katolikus felekezeti iskolák tanszemélyzete fizetésének és járandóságainak miniszteriális rendezését sürgette.⁶⁸

A világgazdasági válság éveiben a hazai két nagy protestáns vallási közösség sem kerülhette el államsegélyeinek csökkentését. Ezért az 1930-as évek elején a református és az evangélikus egyház irányítói az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi vonat-

---

⁶⁵ Id. mű, 348–349. p.

⁶⁶ Id. mű, 384. p.

⁶⁷ Ugyanott.

⁶⁸ Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1935. 324–329. p. Glattfelder beszédében deklarálta egyháza vezetésének azt az egész Horthy-korszakban hangoztatott véleményét is, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem katolikus jellegű intézmény.

kozású része igazságosabb végrehajtásának követelése mellett folyamatosan szorgalmazták az őket sújtó pénzügyi elvonások megszüntetését. Az egyházmegyei és egyházkerületi tanácskozások napirendi pontjai között ugyanúgy állandó jelleggel szerepelt ez a két téma, mint a reformátusoknál az egyetemes konvent ülésein, vagy az evangélikusok egyetemes közgyűlésein. A katolikusokhoz hasonlóan a protestánsok is memorandumok sorában kérték a kormánytól, hogy anyagi támogatásukat ne fogják vissza, vagy legalább csak kisebb mértékben redukálják. Például az 1930. november 21-én tartott evangélikus egyetemes közgyűlésen sajnálattal állapították meg, hogy államsegélyük mintegy 16 000 pengővel csökkent.⁶⁹ Ezért elhatározták, hogy felterjesztésben kérik az illetékes minisztériumoktól a további redukció mellőzését. Sőt, kérelmezték a lelkesi és a tanítói segélyek emelését. A következő – 1931. november 27-i – országos közgyűlésen Radvánszky Albert egyetemes felügyelőnek arról kellett beszámolnia, hogy memorandumuk nem érte el célját, s ismételten „tettes összegű” elvonást kell az egyháznak elszenvednie.⁷⁰ Az 1932. november 18-án összeült egyetemes közgyűlésen megjelentek úgy döntöttek, hogy a Tiszai Evangélikus Egyházkerület felterjesztését elfogadva megint beadványt intéznek a kormány-szervekhez. Ebben azt a kívánságukat fejezték ki, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk alapján felekezetüknek folyósított államsegély értékét ne szállítsák lejjebb, mert „... az lehetetlenné teszi az egész egyházi szervezet fenntartását.”⁷¹ Nagy megelégedést eredményezett, amikor Radvánszky Albert az 1933. november 10-i országos tanácskozáson bejelentette, hogy az evangélikusság pénzügyi támogatását nem csökkentette tovább a kultuszminisztérium.⁷² Az 1934. október 26-i egyetemes közgyűlésen Radvánszky már egyenesen arról beszélt, hogy egyháza és a kormány viszonyát „... a megértés, a méltánylás és a segítségére irányuló készség lelke hatja át.”⁷³ Ezt a kijelentését az újabban kapott kiegészítő pénzügyi segéllyel támasztotta alá. Valószínűleg nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az állami vezetés részéről az evangélikusság irányában 1933–1934-ben megnövekedett „megértést” és „méltánylást” elősegítette, hogy ekkor éppen a lutheránus Gömbös Gyula volt a miniszterelnök.

A reformátusok államsegélyeit ugyancsak erőteljesen megnyirbálták a gazdasági világválság idején. Hiába tiltakozott újra és újra az egyház vezetése, az 1930-ban elkezdődött pénzügyi elvonás az ő esetükben szintén folytatódott. Az Országos Református Lelkészegyesület hetente megjelenő hivatalos közlönyének, a Lelkészegyesületnek 1932. szeptember 24-i száma ismertette az 1932–1933-as állami költségvetés kihatását felekezetükre. Eszerint az 1931–1932-es – egyébként is erősen visszafogott – juttatásokhoz képest a reformátusoknak járó egyházi közigazgatási segély

---

⁶⁹ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1930. november 21-i közgyűlés jegyzőkönyve. 12. p.

⁷⁰ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1931. november 27-i közgyűlés jegyzőkönyve. 5–6. p.

⁷¹ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1932. november 18-i közgyűlés jegyzőkönyve. 13. p.

⁷² EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1933. november 10-i közgyűlés jegyzőkönyve. 10. p.

⁷³ EOL Eek jkv. V. kötet. Az 1934. október 26-i közgyűlés jegyzőkönyve. 7. p.

30%-kal, a lelkészi nyugdíjintézeti támogatás 15%-kal, az adóteher-csökkentési hozzájárulás 10%-kal esett vissza. A közalapi, teológiai akadémiai, egyházkerületi, intézményi, személyi és építkezési segélyek tételei 10–50%-os csökkenést mutattak.⁷⁴ Az állami dotáció redukálásának és a növekvő inflációnak a gyülekezetekre gyakorolt hatását így fogalmazta meg a cikkíró: „Az ismételten leszállított államsegélyek és a felemelt, vagy az egyházakra áthárított terhek következtében főleg iskolafenntartó egyházaink a legsúlyosabb helyzetbe jutottak. Mind szélesebb körben kísért a gondolat, hogy az iskolát átadják a községnek.”⁷⁵

Az 1930-as évek első felében bekövetkezett pénzügyi elvonások egyaránt érzékenyen érintették a hazai katolikus és a protestáns egyházakat. Azonban mindkét tábor úgy érezte, hogy a másik felet kevésbé sújtja az államsegélyek csökkentése. A reformátusok negyedik budapesti országos zsinatának harmadik ülészsaka 1930. május 7-én már foglalkozott egy ilyen esettel. Dóczi Imre, a zsinat iskolaügyi szakbizottságának előadója azt tette szóvá, hogy a kultuszminisztérium 20–30%-kal csökkentette a református középiskolai tanárok fizeteskiegészítési segélyét. Ugyanakkor a katolikus tanító szerzetesrendek azonos jellegű támogatása változatlan maradt. Ez ellen a zsinat tiltakozott, s felkérte Klebelsberg Kunót, hogy az egyenlőtlen elbánást szüntesse meg.⁷⁶ A katolikusokban szintén tovább működtek a kialakult reflexek. Láttuk, hogy az 1930. március 3-i püspökkari konferencia a katolikus államsegélyek csökkentése elleni tiltakozásul készítendő memorandumba jónak látta belevenni a protestánsokkal egyforma bánásmódra való hivatkozást. Ugyanilyen lépés volt az, hogy 1933-ban Madarász István – a kultuszminisztérium katolikus ügyosztályának vezetője – Serédi Jusztinián kérésére kimutatást állított össze az államsegélyek csökkentésének felekezeti arányairól. Madarász 1933. november 21-én kelt iratában a dologiakra adott állami támogatások változását vizsgálva próbálta bizonyítani egyháza hátrányát. Szerinte az 1932–1933-as költségvetési évben a katolikusok dologi kiadásokra kapott segélye 316 384 pengővel (20,5%), az 1933–1934-es büdzsé keretében pedig 434 384 pengővel (28%) lett kevesebb. A protestánsok hasonló célú támogatása viszont mindkét alkalommal 391 622 pengővel (17%) esett vissza. Ezek alapján Madarász azt indítványozta, hogy a kultusztárca 1934–1935-ös költségvetéséből a katolikusok kapjanak 30 000 pengő többletet. Ennek a kimutatásnak megcáfolására készítette el Petri Pál államtitkár 1933. december 14-én a korábban hivatkozott számításait. A református Petri a katolikus ügyosztály irányítójának a saját felekezetére vonatkozó adatait nem kérdőjelezte meg. Ám a protestánsoknál az elemzett két költségvetési évben egyformán 505 432 pengő (22%) veszteséget adott

---

⁷⁴ Sütő Kálmán: Egyházunk anyagi sérelmei. Lelkészegyesület, 1932. szeptember 24. 282. p.

⁷⁵ Ugyanott.

⁷⁶ A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának jegyzőkönyve. III. kötet. Harmadik ülészsak 1930. május 1–12. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1930. 386–387. p.

meg. Egyéb szempontokat is figyelembe véve arra a megállapításra jutott, hogy nem a katolikusok, hanem a reformáció követői tarthatnak jogosan igényt többletre az állami dotációból.⁷⁷

Az 1930-as évek második felétől már nem zajlottak látványos viták a felekezeti államsegélyek közötti aránytalanságokról. A protestánsok még mindig gyakran felvetették egyházi fórumaikon az 1848. évi XX. törvénycikk anyagi kihatású része igazságosabb végrehajtásának szükségességét. Tisztában voltak azonban azzal, hogy nincs esélyük arra, hogy ennek valamilyen komolyabb gyakorlati következménye lesz. Jól szemlélteti ezt az a tény, hogy az 1930-as és 1940-es évek fordulóján tartott evangélikus egyetemes közgyűlések jegyzőkönyveiben szinte szó szerint ez a szöveg ismétlődik: „Az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtása tárgyában az egyetemes főjegyző bejelenti, hogy az év folyamán új momentum nem merült fel. Az egyetemes közgyűlés kimondja, hogy az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásának kérdését továbbra is állandóan napirenden tartja.”⁷⁸ A katolikus püspöki kar mindössze egyszer foglalkozott az államsegélyek felekezetek szerinti megoszlását érintő kérdéssel ebben az időben. A főpásztorok 1943. március 17-i konferenciáján egy budapesti protestáns diákotthonról és egy középiskoláról esett szó. Serédi Jusztinián bejelentette, hogy a Darányi-diákház számára a főváros telket adományozott. A Lónyay utcai gimnázium építéséhez pedig jelentős pénzbeli dotációt helyezett kilátásba. A kollégium a kormánytól ugyancsak kapott financiaális támogatást. A hercegprímás minderről értesülve erőteljesen fellépett felekezete érdekeinek megvédelméért. Ennek eredményeként Budapest önkormányzata területet adott egy katolikus diákotthonnak és öt év alatt folyósítandó 1 200 000 pengőt szavazott meg az építkezéshez való hozzájárulásra. A kultuszminisztertől az esztergomi érsek azt kérte, hogy az állam a Darányi-diákháznak nyújtott segélyhez mérten a katolikusok részére országos arányszámuknak megfelelő összeget juttasson. Ezzel kapcsolatban azt az ígéretet kapta, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban összeírják a két nagy keresztény irányzatnak a pengő bevezetése óta adott ilyen jellegű segélyeket. Ha kiderül, hogy a katolikusok ezen a téren hátrányban vannak, akkor kiegyenlítik azt.⁷⁹

Az 1930-as évek folyamán – az előző évtizedhez hasonlóan – időről időre napvilágot láttak a katolikus egyház földbirtokait illető protestáns kritikák és a rájuk adott válaszok. A Kálvinista Szemle című hetilap például 1932. április 30-i számában foglalkozott ezzel a témával. Hamar István református teológiai akadémiai tanár

---

⁷⁷ MREzS L 2. a. fond. II. 97. doboz, b. csomó. Iktatószám nélküli irat. Petri Pál észrevételei a kultuszárca 1934–35. évi költségvetésének tervezetéhez 1933. december 14-én. Madarász kimutatásának adatait Petri idézi.

⁷⁸ EOL Eek jkv. VI. kötet. Az 1938. november 12-i közgyűlés jegyzőkönyve. 19. p. – Az 1939. november 10-i közgyűlés jegyzőkönyve. 18. p. – Az 1940. november 8-i közgyűlés jegyzőkönyve. 20. p. – VII. kötet. Az 1941. november 7-i közgyűlés jegyzőkönyve. 53. p. – Stb.

⁷⁹ A magyar katolikus püspöki tanácskozások. II. kötet. 374–375. p.

„A római katolikus egyházi vagyon kérdése” címet viselő írása az Országos Pázmány Egyesület egyik rendezvénye kapcsán született meg. Ezen Tewrewk-Pallaghy Attila egyetemi magántanár és Meszlényi Zoltán esztergomi kanonok tartott előadást a katolikus földvagyon védelmében. Mindketten amellet érveltek, hogy egyházuk ingatlanait nem lenne helyes állami földbirtok-politikai célokra igénybe venni. Erre reagálva Hamar Prohászka Ottokár példájára utalt és a következőket írta: „... sokkal bölcsebben tenné a magyar r. kath. főpapság, ha (...) úgy kezelné és úgy használná fel latifundiumait, hogy azok a nemzeti gazdasági és kulturális élet erőforrásainak bizonyuljanak, ne pedig az irigykedés, vagy a nyers szekularizáció tárgyaivá váljanak.”⁸⁰ A cikkben szereplő kétféle megközelítésmód vizsgált időszakunk befejeződéséig jellemző maradt a katolikus birtokállomány megítélését illetően. Az egyházi vezetés – az 1930-as évek második felében jelentkező katolikus reformmozgalmak bírálataival mit sem törődve – ragaszkodott a nagyjavadalmak megtartásához. A protestánsok viszont kárhoztatták a felsőklérus szociális és társadalmi érzékletenségét. A vita végére csak az 1945-ös földosztás tett pontot.

A katolikusok és a protestánsok nézeteltérései az egyházi földbirtokokkal és állami anyagi támogatásukkal kapcsolatban az egész Horthy-korszak folyamán fennálltak. A vitakozó felek őszinte meggyőződéssel vallották, hogy kizárólag az ő álláspontjuk a helyes. A katolikuság és a reformáció követőinek polémiái – melyek a tanulmányunkban elemzett tényezőköl és egyéb ellentétekböl adódtak – kedvezőtlenül hatottak a magyar társadalomra az egész kereszténység megítélése szempontjából. A két nagy hazai egyházi közösségben egyformán megvolt az igény és az elvi hajlandóság a köztük levő kapcsolatokat javítására, ám több ok miatt ez csak részlegesen valósulhatott meg.

---

⁸⁰ Kálvinista Szemle. Felelős szerk.: Kováts J. István. 1932. április 30. 141. p.